

## ЗМАСОВЛЕННЯ ТА УНІФІКАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА ОСВІТЯНСЬКА ПРОБЛЕМА

*Здійснено спробу поєднати проблему гомогенізації змасовлення українського національного культурного простору з проблемою визначення пріоритетів і стратегій сучасної філософії освіти в контексті формування резистентного до чужорідних деструктивних впливів типу духовно-ментальної організації українського суспільства.*

**Ключові слова:** гомогенізація культури, масове суспільство, масова культура.

*Предпринята попытка объединить проблему гомогенизации украинского национального культурного пространства с проблемой определения приоритетов и стратегий современной философии образования в контексте формирования резистентного к чужеродным деструктивным влияниям типа духовно-ментальной организации украинского общества.*

**Ключевые слова:** гомогенизация культуры, массовое общество, массовая культура.

*The article is an attempt to combine the problem of homogenization mass Ukrainian national cultural space with the problem of setting priorities and strategies of contemporary philosophy of education in the context of another's resistant to the destructive influences such as spiritual and mental organization of the Ukrainian society.*

**Key words:** homogenization culture, mass society, mass culture.

Актуальність теми зумовлена доцільністю визначення пріоритетів викладання культурології як галузі гуманітарного знання в системі вищої освіти України в умовах посилення процесів культурної глобалізації, загрози поступової втрати національно-культурної самобутності, в результаті гомогенізації національного культурного простору з паралельним затвердженням деструктивної комерційно орієнтованої масової культури та віднайдення перспективних, науково-обґрунтованих підходів до вирішення цієї проблеми українського суспільства на рівні філософії освіти, що на разі перебуває в стані системної інституціоналізації.

**Метою** статті є визначення ролі і місця загальногуманітарної, зокрема культурологічної, освіти у формуванні сучасної креативної особистості, здатної до грамотного аналітично-критичного осмислення явищ і процесів соціокультурного буття й активної участі в них.

Той факт, що посилення гомогенізації, нівелювання, уніфікації етнічних культур, в умовах потужного розгортання глобалізаційних процесів викликає часто реакцію відторгнення з боку носіїв національних культур, сприймається ідеологами збереження національно-

культурної автохтонності як свідчення неприродності притаманного добі глобалізації процесу злиття націй, більше того, його повної невідповідності людському еству.

Глобалізація зазвичай пов'язується з якісно новими рівнями інтегрованості, взаємозалежності основних фігурантів світових процесів. Характер відносин України зі світом, що глобалізується, є чи не найскладнішим питанням її сьогодення і майбутнього, а саме: чи залишиться Україна на узбіччі світового історичного процесу чи стане повноправним суб'єктом економічних, політичних і культурних відносин у сучасному світі. Офіційно проklamований після «помаранчевої революції» курс на інтеграцію не тільки в європейській економічній, політичній і культурній простір, але і в глобалізаційні процеси (як імператив запропонований экс-президентом України В. А. Ющенком), незважаючи на суперечливість і спірний характер практично всього предметно-тематичного поля, пов'язаного з глобалізацією, потребує серйозного переосмислення представниками інтелектуальної еліти країни.

Входження України в глобальні процеси має переважно пасивно-споживчу спрямованість, властиву країнам, що перебувають в умовах залежного розвитку, що актуалізує цілий комплекс питань соціально-економічного та культурного характеру, і до пріоритетних належить питання про стратегію і змістовно-сміслову наповнення освіти, перш за все гуманітарної. Остання з кожним роком зазнає безліч деструктивних трансформацій, зумовлених у своїй основі економічними причинами, обтяженими периферійно-залежним становищем країн пострадянського простору (що повною мірою стосується України). Скорочення годин, що відводяться на гуманітарні дисципліни, системне витіснення їх з навчального процесу, позбавлене будь-якого наукового обґрунтування потребує від сучасної вітчизняної гуманітаристики особливої гнучкості, пристосованості до сформованої кризової соціокультурної ситуації (інтегративність, кросдисциплінарність, конвергентність наукових дискурсів). Зростає роль інтегративних наук, таких як культурологія. Спроби скорочення обсягів цієї дисципліни, а то і повного вилучення її з навчального процесу, і заміни її курсами історії та культури України справді є серйозною загрозою всій системі національної гуманітарної освіти. Адже культурологія, крім власне своїх завдань у рамках освітнього і виховного процесу виконує дуже важливу компенсаторну функцію, заповнюючи серйозні недоліки в системі гуманітарної освіти в середній та вищій школі, колосальні прогалини в знаннях школярів і студентів у галузі суспільних, філологічних та багатьох інших наук. Крім того, культурологія має значний креативний потенціал не тільки у просвітницько-освітньому вимірі, а й у практичній площині формування нової соціокультурної реальності.

Тільки створюючи нове в рамках багатовікової культурної традиції, можна її зміцнити, збагатити, створити умови для подальшої життєздатності та резистентності процесам гомогенізації.

Осмилення цього надзавдання в системі педагогічної освіти дозволить розробити перспективні програми інтеграції обдарованих творчих особистостей з поміж учнів і студентів у процеси рекреації та креації самобутньої вітчизняної культури. Ці програми як регіонального так і загальнодержавного рівня, представлені на конкурсній основі, можуть фінансуватися державою, зацікавленими організаціями та меценатами. У зв'язку з цим зростає роль внутрішньовузівських та міжвузівських студентських конференцій, олімпіад, тематичних гуртків по всьому спектру гуманітарних дисциплін, перш за все з культурології, предметом якої, власне, і є культура як така.

Масштаби та глибина кризових явищ у галузі національної культури, разом з кризовим станом соціально-економічного середовища на тлі глобалізаційних процесів, що посилюються, власне кажучи, і призводять до гомогенізації та змасовлення культури, і вже давно становлять загрозу національній безпеці України, але в умовах глибокої політичної кризи проблема залишається на периферії уваги політичної та інтелектуальної еліти. Вирішення цієї проблеми, зрозуміло, неможливе в найближчій історичній перспективі і потребує системного підходу. Зокрема, зростає роль міжвузівської і міжвідомчої кооперації, результатом якої могло б стати створення міжвідомчих координаційних аналітичних центрів з питань культурного будівництва, які б координували роботу численних громадських організацій, волонтерів, учених, надавали б консалтингову допомогу державним управлінням культури і туризму.

У цих умовах система гуманітарної, зокрема культурологічної, освіти в середній та вищій школі покликана не тільки забезпечити засвоєння учнями і студентами певної суми знань, а й всебічно сприяти формуванню креативного учасника культурних процесів, а не інертного споживача гомогенної продукції маскульту.

Колишнє політичне керівництво нашої країни постійно говорило про «європейський вибір» й «євроінтеграційні прагнення» України, про необхідність її включення в глобалізаційні процеси. Але при цьому мало уваги приділялося характеру цієї вельми бажаної інтеграції, ролі й місцю України у світі, що глобалізується, реальним перспективам української держави брати участь в управлінні глобалізаційними процесами. Тому так важливо осмислити специфіку соціокультурного самовизначення України в умовах глобалізації, процеси якої дедалі набирають обертів.

Нині, на жаль, Україна є не суб'єктом, а радше об'єктом глобалізаційних процесів, одним із проявів яких у соціокультурному просторі є затвердження суспільства споживацького типу з відповідним йому типом культури.

У стандартному наборі загальновідомих різновидів та проявів цього деструктивного типу культури, який давно отримав назву «масова культура», нині активно виявляються феномени, пов'язані з інформаційною сферою, з розвитком інформаційних технологій. Одним із символів культурної глобалізації і сучасної масової культури є Інтернет,

хоча така увага до світової павутини для більшості країн світу є спекулятивною. Нині приблизно 88-90% користувачів живуть у країнах, чисельність населення яких становить менше 15% жителів планети. Хоч би як намагалася система середньої та вищої освіти України стверджувати в рамках навчального процесу традиційні національні цінності, прищеплювати в учнів і студентів любов до народних промислів та інших складових фольклорної традиції, реальний розвиток національної культури нашої країни і суспільства в цілому почнеться тільки тоді, коли більшість громадян нашої країни матимуть реальну можливість використовувати сучасні, зокрема інформаційні технології, подолають той психологічний бар'єр, який зумовлює насторожене, часто вороже ставлення до технологічного процесу. Як зазначає один із російських дослідників феномену інформаційно-технічної революції А. Ракітов, «перехід до інформаційного та індустріально-інформаційного суспільства неможливий, якщо швидкість формування нової генерації людей поступатиметься швидкості технологічно детермінованих процесів» [4, с. 31]. По суті йдеться про формування і розвиток людського капіталу як нашого основного національного ресурсу.

Причина інтелектуальної маргіналізації України, що відбувається і посилюється в умовах реального та дедалі зростаючого в усіх розвинених країнах попиту на цінні знання та науково-креативні здібності, пов'язана не з проблемою науково-технічної відсталості України, а з нездатністю державного керівництва і політикогенеруючих соціальних верств дати адекватні відповіді на виклики постіндустріального світу, що глобалізується.

Так чи інакше, рано чи пізно політичним елітам України під тиском об'єктивних обставин доведеться вирішувати проблему переходу від мобілізаційно-технократичної парадигми розвитку країни, до, умовно кажучи, гуманістичної парадигми, послідовно і терпляче створюючи консенсус з приводу цінностей модернізації України і шляхів входження у світ, що глобалізується.

Проблему гомогенізації культури у своїх сутнісних і науково-теоретичних параметрах доцільно пов'язувати з проблемою масової культури та споживчого суспільства (зокрема і в її філософсько-освітньому вимірі) має розглядатися також і в контексті фундаментального протиріччя нашої епохи і одночасно головного виклику людській спільноті в ХХІ ст., – а саме, протистояння ліберальних цивілізаційних стандартів, (з якими здебільшого традиціоналістськи налаштовані представники гуманітарної інтелігенції і пов'язують процеси гомогенізації та уніфікації культури), з одного боку, і цінностей національної культурно-релігійної ідентичності – з іншого. І якщо в сучасному українському суспільстві (елітні кола якого задекларували прихильність до ліберально-західних цінностей) ліберальна ідея покладається основою державно-громадської моделі розвитку країни, то їй, відповідно до ліберального принципу стримувань і противаг, залишається протиставити у сфері виховання, освіти і формування між-

особистісних відносин політику затвердження системи традиційних для України цінностей.

Тому питання про те, якими мають бути соціальні відносини, суспільна мораль, культура та освіта є питанням про те, чи збережеться українське національне співтовариство у ХХІ ст. і чи знайде воно гідне місце у світовому співтоваристві націй.

Однак перехід до цієї найгуманістичнішої парадигми пов'язаний з багатьма труднощами і за даних обставин, що склалися, його актуалізація є, по правді кажучи, нереальною. Основна причина цього полягає в неспроможності всіх тих самих політичних еліт, в їх відсталості і тенденційності, зумовленими вузькоклановими кастовими інтересами. Їх цілком влаштовує периферійно-другорядне місце України в системі сучасних міжнародних відносин, коли українське суспільство постає в ролі пасивно-слухняного споживача виробленого за кордоном масового (зокрема культурного) ширвжитку.

Процеси гомогенізації (уніфікації, стандартизації) розгортаються не тільки в матеріальній, а й у духовній культурі. Якщо в галузі матеріального виробництва вони мають позитивні сторони (затвердження певних необхідних стандартів життя, нижче яких цивілізоване суспільство не може опускатися), то у сфері духовного буття, крім проклямованих ліберальною ідеологією загальнолюдських цінностей (які, до речі, поділяють далеко не всі навіть у західному суспільстві), уніфікація інтелектуально-духовних начал культури містить у собі серйозну загрозу для всього соціуму.

Зокрема до переліку давно відомих, непогано вивчених й достатньо розкритикованих у науковій літературі проявів і породжень масової культури (кіно-теле-відео-аудіо та друкована продукція, що апелюють до низьких прагнень та інстинктів, всюдисуща агресивна реклама, яка, між іншим, практично ніким і нічим не регламентується в Україні, індустрія азартних ігор тощо) за останню пару десятиліть додалося ще одне явище, наслідки подальшої еволюції якого поки ще недостатньо зрозумілі.

Йдеться про ілюзорну, так звану віртуальну реальність, створювану засобами масової інформації та сучасними комп'ютерними технологіями. З одного боку, це видатний технологічний прорив, що дозволяє створювати прекрасні реконструкції минулих епох, моделювати реалії майбутнього і має далекосяжні перспективи в рамках освітніх технологій ХХІ ст.

Але, разом з тим, вже нині ми спостерігаємо досить небезпечні тенденції. Віртуальна реальність, що створюється засобами масової інформації, дедалі більше сприймається як справжня реальність і все частіше підміняє останню. У результаті, як зазначає дослідник феномену масової культури К. Делокаров, «у подібній атмосфері людину формує не дійсність у всій повноті й різноманітності, не спілкування з природою, а багато в чому засоби масової інформації і масова культура. Людина стає дедалі легше керованою і навіть маніпульованою» [2, с. 91].

Якщо в колишні часи ескапізм, як втеча від остогидлої дійсності, виявлявся в різних видах творчої художньої діяльності, у створенні творів образотворчого та літературного мистецтва тощо, то ескапізм епохи віртуальної реальності переважно нагадує мушлю для молочки, що намагається боягузливо сховатися в ній від агресивно-хаотичного світу, а не «вежу зі слонові кістки», в якій створювали свої, сповнені багатою фантазією творіння естети на кшталт Оскара Уайльда. Тепер це вже не незалежна креативна особистість, а атомізований індивід суспільства споживання, який легко піддається маніпулюванню і зомбуванню.

У цілому, з вищесказаного постають очевидними дві серйозні проблеми:

1. Інтернет та ЗМІ як складові сучасної масової культури всупереч проклямований ідеологами глобалізації їх освітньо-просвітницької ролі насправді є засобами комерційної експлуатації індивіда, апелюючи перш за все не до інтелекту, а до темних інстинктів.

2. Сучасні інформаційні технології уможливили як спосіб ведення політики радикальне перетворення людської свідомості: індивідуальної, групової і, в цілому, громадської, що веде до радикальної зміни конфігурації взаємовідносин між політичними елітами та суспільством. Перспективи еволюції цих тенденцій ще не усвідомлені і наврайд чи вони будуть усвідомлені в найближчому майбутньому.

Як би там не було, ми спостерігаємо ефект зомбування як наслідок подолання людиною власної природності і віртуалізації особистості. На цю обставину, зокрема, звертає увагу П. Гуревич [1, с. 186]. Російський дослідник Л. Рейман основною негативною тенденцією, пов'язаною з настанням інформаційного суспільства, вважає «надмірне зомбування», вплив на суспільство засобів масової інформації [2, с. 91]. ЗМІ дедалі активно використовують ті, хто зацікавлений у маніпулюванні громадською думкою. Як відзначають автори колективної статті «Культура прийдешнього тисячоліття», «ілюзорна реальність стає достовірнішою, що робить завдання «обману» людської психіки простішим і лякаюче привабливим для «творців» [3, с. 26]

Дійсно, віртуальна реальність, що створюється ЗМІ, виробниками комп'ютерних ігор і телепрограм, кіноіндустрією все сильніше є засобом самопрограмування. Політичні та культурні еліти, прагнучи трансформувати свідомість мас, водночас змінюють і свою власну і в результаті втрачають зв'язок з реальністю. Еліти немовби втрачають адекватну політичну, філософську і, зрештою, наукову рефлексію, що є соціально безпечним станом. Крім того, саме по собі широке поширення інформаційних технологій призводить до зниження відповідальності суб'єкта управління. Створюючи комп'ютерні моделі соціальних явищ і процесів, керуючий суб'єкт неминуче втрачає гостроту відповідального сприйняття дійсності і розуміння того, що його робота впливає на життя не віртуальних моделей та образів, а живих людей.

Ще однією серйозною небезпекою, особливо в умовах поступового, але вельми помітного, процесу відмирання держави, що спостерігається, зокрема, в рамках західної цивілізації або в умовах перехідного типу малоефективної держави, характерного для деяких країн пострадянського простору (Україна, на жаль, не становить винятку) є можливість обмеження демократії. І причина цього можливого обмеження полягає не тільки в ослабленні держави як опори демократичних інститутів, але ймовірність ментального впливу на еліту, що може виявитися достатнім для формування свідомості всього суспільства в цілому.

Незважаючи на все розмаїття проявів і різновидів маскульту, до числа нових еволюційних феноменів якого належить продукція, створювана за допомогою сучасних комп'ютерних технологій (велика частина яких, на жаль, не має до навчальних і розвиваючих програм ніякого відношення), а також могутні ЗМІ, які використовують весь арсенал новітніх наукових розробок у галузі впливу на людську психіку (що особливо наочно виявляється в тотальному засиллі реклами, як комерційної, так і політичної), все ж, культурний простір як промислово розвинених країн, так і країн, що розвиваються, до яких належить тепер і Україна, втягуються в глобалізаційні процеси, стає все гомогеннішим. Дійсно, таке поняття як стандарти або рамки життя, крім позитивного змісту в контексті такої категорії як якість життя, має у зв'язку з даною темою дослідження ще одне смислове наповнення. Рамки життя можуть зводитись до певного більш-менш вузького стандартного набору споживчих цінностей або псевдоцінностей, які витісняють справжній духовно-інтелектуальний зміст культури. Прикладом може слугувати набір речей і захоплень, що став стандартним і, на жаль, бажаним для багатьох представників підростаючого покоління і часто заповнює не лише їх вільний, але й навчальний час: роликові ковзани або скейтборд, аудіоплеєр з навушниками, пиво чи енергетичні напої, відеоігри тощо. У більш зрілому віці може відбутися незначна зміна в добірці життєвих пріоритетів: диван-пиво-футбол. Так чи інакше, індивід дистанціюється від живої соціокультурної реальності, його внутрішній світ залишається, по суті, печерно-примітивним, креативні потенції не отримують розвитку. Тобто в результаті виходить та сама людина-маса, про яку свого часу писав видатний іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет і про соціокультурну небезпеку якого (у зв'язку з органічною ворожістю справжній культурі, навіюваності, піддатливості в плані зомбування і маніпулювання) попереджав.

Недосконалість системи середньої освіти, яка неодноразово піддавалася, до того ж в Україні, різним, часто непродуманим і науково необґрунтованим нововведенням, наразі не дозволяє учням отримувати адекватну, таку, що відповідає сучасним вимогам, гуманітарну освіту.

Абітурієнти та студенти часто виявляють невігластво щодо питань історії, релігії, культури й мистецтва. Такі навчальні дисципліни як

культурологія, філософія, релігієзнавство й інші значною мірою компенсують недоліки гуманітарної освіти в середній школі, і можна без перебільшення стверджувати, що ці предмети, перш за все культурологія як інтегративна наука, мають залишатися основою системи гуманітарної підготовки студентів усіх вищих навчальних закладів, зокрема негуманітарного профілю, оскільки, в цілому, людина не може вважатися такою, що здобула вищу освіту і кваліфікацію педагога, якщо вона не має адекватної підготовки в царині гуманітарного знання. Вона не може також бути повноцінним членом суспільства, здатним до аналітично-критичної рефлексії дійсності, несприйнятливим до різноманітних технологій зомбування і маніпулювання.

Україна може і повинна інтегрувати в європейські (культурні, економічні та політичні), а також у цілому в глобалізаційні процеси: як об'єкт або суб'єкт цих процесів. Важливо, щоб не було сліпого копіювання запозичених схем розвитку (економічних, політичних і культурних).

Так, російський дослідник В. А. Шупер, імплікуючи комплекс пов'язаних з цим контекстом питань на Росію, зазначає: «Нашим співвітчизникам необхідно раз і назавжди вирішити, що Росія – частина Заходу, але це зовсім не означає, що ми маємо приймати той світ, у який входимо, таким, який він є, пасивно пристосовуватися до нього. Ми повинні вступати в гостре суперництво в усіх сферах, в яких досить сильні і інтелектуальна сфера – перша серед них» [6, с. 166]. Повною мірою наведене висловлювання є актуальним для сучасної України, модус входження якої у світ, що швидко глобалізується, як і раніше, залишається незрозумілим. Проте незважаючи на всі негативні тенденції останнього періоду, в умовах сучасної соціокультурної глобалізації в Україні є всі можливості знайти своє гідне місце в загальноєвропейському економічному, політичному і культурному просторі й у світі, що глобалізується в цілому.

У контексті викладеного вище стає очевидним, що одним із найважливіших стратегічних завдань, що постають перед сучасною філософією освіти, є створення такого модусу освітньо-виховного процесу у вищій і середній школі, який би оптимально сприяв формуванню креативного типу особистості, пристосованої до жорстких умов сучасного агресивно-динамічного, надто мінливого, світу, що глобалізується, відповідального конкурентоспроможного професіонала, котрий підготовлений у царині гуманітарного знання, без чого, зокрема, неможлива скільки-небудь грамотна діяльність у сфері управління соціокультурними процесами або просто адекватне визначення свого місця в соціумі. Необхідна всебічна оптимізація культурологічної освіти як фахівців-гуманітаріїв, так і представників негуманітарних спеціальностей, що створює в подальшому передумови формування нового типу інтелектуальної еліти, яка має змінити сучасні, переважно технократичні за способом мислення та способом дій еліти і яка зможе активно і грамотно протистояти процесам гомогенізації національного культурного простору.



Перспективою подальших досліджень є розробка сучасних освітньо-філософських, культурологічних та педагогічних підходів до вирішення проблеми поступової втрати українською нацією власної культурної ідентичності, сприяння духовно-ментальній резистентності українського суспільства до пов'язаних з процесами культурної глобалізації явищ гомогенізації, уніфікації національного культурного середовища, затвердження деструктивного типу «масової культури».

#### **Список літератури**

1. Гуревич П. Человек как микрокосм / П. Гуревич // *Общественные науки и современность*. — 1993. — №6. — С. 186.
2. Делокаров К. Э. Мировоззренческие основания современной цивилизации и ее глобальный кризис / К. Э. Делокаров // *Общественные науки и современность*. — 1994. — №2. — С. 91.
3. Прохоров А. В. Культура грядущего тысячелетия / А. В. Прохоров, К. Э. Разлогов, В. Д. Рузин // *Вопросы философии*. — 1989. — №6. — С. 26.
4. Ракитов А. И. Новый подход и взаимосвязи истории, информации и культуры: Пример России / А. И. Ракитов // *Вопросы философии*. — 1994. — №4. — С. 31.
5. Рейман Л. Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении / Рейман Л. Д. // *Вопросы философии*. — 2001. — №3. — С. 5.
6. Шупер В. А. Россия и Запад: новые интеллектуальные отношения / В. А. Шупер // *Вопросы философии*. — 2002. — №7. — С. 166.

*Надійшла до редколегії 27.12.2010 р.*